

ÇİGİLLER

Doç. Dr. Eşref BUHARALI

Bilindiği üzere Kaşgarlı Mahmud'un büyük abidevi eseri olan Divanü Lügati't-Türk'de Çigiller bir Türk ili olarak zikredilmektedir. Bu arada Kaşgarlı bir de rivayet nakletmektedir: Zülkarneyn, Argu yurduna vardığında yağmurdan yollar çamur içindeydi. Çektiği güçlük yüzünden o, Farsça..... این چه کل استyani "Bu ne çamurdur, bundan kurtulamıyoruz" demiş ve orada bir bina yapılmasını emretmişti. Bunun üzerine bugünkü Çigil denilen kale yapılmış ve kalede oturan Türkler "Çigil" adı ile anılmışlardır. Bundan sonra bu ad yayılmıştır. (1) Mucmel ut-tevarih ve 'l-kıyas adlı eser ile Ebul gazi Bahadır Han'ın Şecere-i terakime'sinde Çigil, Türk'ün dört oğlundan birinin adı olduğu kaydedilmiştir.(2)

Çigiller Karluklar'a(3) mensup olup, X. yüzyıldan itibaren müstakil bir il olarak bilinmektedir.(4) Mervezi ve Avfi'ye göre dokuz koldan meydana gelen Karluklar'ın üç boyunu Çigiller teşkil etmekteydi.(5) Kaşgarlı'da Çigil'in üç Türk oymağının ismi olduğunu söylemekle(6) Mervezi ve Avfi'nin ifadelerini doğrulamaktadır.

- (1) Divanü Lügati't-Türk, Yayınlanan Kilisli Rifat, İstanbul, 1333-1335 C.I, s.330.
- (2) V.Barthold, Turkestan I: Turkestan VI Epohu Monogolskago Naşestviya I (metinler) St.Petersburg, 1898, s. 19; Şecere-i terakime (Türklerin Soy Kütüğü) Tercüman 1001 Temel Eser 33, Hazırlayan ve yayınlayan M.Ergin, s.11.
- (3) Çin kaynaklarına göre, Karluklar Göktürkler'in bir kolu olup, Petinin (Beşbalık) kuzey-batısında, Kin-Şan'ın (Altındağ=Altay) batısında, Pu-Ku-Chen (Kara İrtiş?) nehri yolu üzerinde ve Ta-ta (belki de Tarabağatay?) dağı çevresinde yaşıyorlardı. V.Minorskv, Hudud al-'alam, The Regions of the World (GMNS) London, 1937, s. 286 Karluklar, Göktürkler devrinde şu üç boydan meydana geliyordu: Mou-lo/Mou/la, Çe-se/P'olfu/, Ta-şe-li. İ.Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, Ankara, 1977, s. 126. haşiye 495.
- (4) Hudud al-'alam mine'l-maşriq ile 'l-magrib, yayınlanan M. Sutude, Tahran, 1340, s. 83.
- (5) Mervezi'ye göre Karluklar Tunus (Töles) dağında oturuyorlardı. Bu dağ Altındağ'dır. Onlar eskiden Dokuz Oğuzlar'ın köleleri idiler. Daha sonra isyan ederek el-Türkesiye (el-Türkeşiye) ülkesine geldiler ve sultanlarını yenerek orayı ele geçirdiler. Oradan da İslam memleketine girdiler. Dokuz koldan meydana gelirler, üçü Çigil üçü Ba'sek, biri Bulak, biri Kökerkin, biri de Tuhsi'dir. Sharaf al-Zaman Tahir Mavrazı, On Chine, The Turks and India, yay. ve İngilizceye tercüme den V.Minorsky, London, 1942, metin s. 19; Avfi'de aynı bilgileri vermekte, ancak Çigil ve Tuhsi dışındaki diğer Karluk böylarını farklı bir şekilde kaydetmiştir. Turkestan I, s. 100
- (6) جکل - اسم لشلات طوائف من الترك (Kaşgarlı I, s. 329).

Hudud al-alam'da Çigiller hakkında şu bilgiler verilmektedir.(7) "Çigiller aslında Karluklar'dandır. Nüfusları kalabalıktır. Çigil memleketinin doğusunda ve güneyinde Karluk yurdu, batısında Tuhsi ülkesi kuzeyinde ise Kırgız Memleketi bulunmaktaydı. Karluk ve Kırgız memleketlerinde ise Kırgız memleketi bulunmaktaydı. Karluk ve Kırgız memleketlerinde var olan her şeyin çigil yurdunda da aynısı vardır. Servetler pek çoktur. Çigillerin çoğunluğu çadır ve keçe kulübelerde yaşarlar. Şehirleri ve köyleri azdır. Zenginlikleri sığır, koyun ve attır. Bazıları güneşe ve yıldızlara taparlar. (kanaatimizce güneş ve yıldızları kutlu saymaktadırlar.) Bunlar iyi tabiatlı ve müşfiklerdir. Hükümdarları kendilerindedir. Siköll (?) Çigil ve karluk ülkeleri arasında büyük bir şehirdir. İslam dünyasına yakındır. Tüccarlar'ın(8) buldukları mamur ve bolluk içinde bir şehirdir". Bu kaynak tuhsiler'den bahsederken de ülkenin kuzey ve doğusunda Çigil yurdunun yer aldığını kaydetmektedir.(9)

Minorsky, Hudud al-'alam'da Çigiller'in sınırlarına dair verilen bilgileri eksik ve yanlış tercüme etmiştir.(10) Bundan dolayı söz konusu kaynaktaki ilgili bilgilerin çelişkili olduğunu ileri sürmüştür (11). Hudud al-'alam'da, Isıg Göl'ün Çigil yurdunu Dokuz Oğuzlar'dan ayırdığı kaydedilmiştir(12). Kızgızlar'ın bazılarının Tihsiler'in batısında ve Çigil yurdunun kuzeyinde olduklarından bahsedilmesi V. Minorsky'e göre Töles (Altay) dağlarının yanlış anlaşılmasından ileri gelmektedir(13). Ayrıca Siköl şehrinin Isıg Göl'ün kuzeyinde olabileceğini de söylemektedir(14).

el-Muqaddesi'ye göre Taraz'dan (Talas) bir bağımlılık mesafesinde Çigil adlı küçük bir şehir bulunmaktadır. Etrafı surlarla çevrili

(7) Hudud al-'alam, s. 83-84, İngilizce tercümesi, s. 98-99.

(8) Kaşgarlı, bir tüccarın evinde misafir olarak kalan tüccara "bista" denildiğini ve ev sahibinin misafir tüccarın koyunlarını ve diğer ticaret mallarını sattığını; bunun karşılığında, sattığı her yirmi koyun karşılığında bir koyun aldığını söyleyerek; bu uygulamayı Tuhsi, Yağma ve Çigiller'de gördüğünü yazmaktadır. C.III, s.52.

(9) Hudud-al'alam, s. 84.

(10) V. Minorsky'nin tercümesi şöyledir: "..... East and south of it are the limits of the Tukhs, north of it, the Khirkhiz country....." The Regions of the world, s. 98-99. Minorsky, Hudud al'alam' dan yaptığı tercümede Çigil ülkesinin doğu ve güneyinde Tuhsi yurdunun bulunduğunu söylemektedir. Ancak bu yanlıştır. Çünkü adı geçen kaynaktaki Çigil ülkesinin doğusunda ve güneyinde Tuhsi yurdu değil Karluk ülkesinin ismi geçmektedir. Ayrıca Tuhsilerin ülkesi Çigil yurdunun batısında yer almaktadır.

(11) V.Minorsky, a.g.e., s.297.

(12) Hudud al-'alam, s.15.

(13) The Regions of the word, s. 297; F. Sümer bu Kırgızların Kitaylar tarafından 924 yılında Orhun bölgesinden çıkarılan Kırgızların batıya kaçmış bir grubu olabileceği görüşündedir. "Eski Türklerde Şehircilik" Türk Dünyası Araştırmaları, S.31, 1984, s. 83, haşiyeye. 167.

(14) The Regions of the World, s. 299.

olup, kalesi vardır. Camisi çarşıdadır⁽¹⁵⁾. Kaşgarlı da Taraz'ın yakınında bulunan bir şehirde oturanlara Çigil denildiğini belirlemektedir⁽¹⁶⁾. F.Sümer, Hudud al-alam'de geçen Siköl şehrinin İslam hududuna yakın olması sebebiyle buranın "Çigil" şehri olabileceğini ileri sürmektedir⁽¹⁷⁾.

Gerdizi, Çigillerin oturdukları bölgelere dair şu bilgileri vermektedir;⁽¹⁸⁾ Barshan yolu Çigil üzerinden , Neviket'ten⁽¹⁹⁾ Kumberket'e⁽²⁰⁾ doğru gider, oradan Çil'e⁽²¹⁾ varılır. Buradan üçbin kişilik bir köy olan Yar'a 12 fersahlık bir mesafe vardır. Burada Çigillerin çadırları bulunmaktadır. Solda Isıg Göl'e giden bir yol vardır. Isıg Göl ile Tung (Tong)⁽²²⁾ arası 5 fersah olup, buradan Barshan'a (Barsgan) üç günlük bir yol vardır. Bu yolda Çigillerin çadırlarından başka hiçbir şeye rastlanmayıp, Isıg Göl'ün çevresi Çigiller ile meskundu. Müellif bölgedeki kutsal bir dağdan bahsederken; bu dağın arkasında sol tarafta Tuhsi ve Azyanlar'ın⁽²³⁾ bulunduğu Türkistan vilayeti vardır diyerek şöyle devam etmektedir:

-
- (15) *وكل صغيرة على صخرة من طراز عليها حصن ولها قبة من الجامع في السوق* (Kitab ahsen il-tekasim fi marifet il-akalim, yay. M. J. De Coeji, Leiden, 1894, s. 274).
- (16) Kaşgarlı I, s. 330.
- (17) Eski Türklerde Şehircilik, s. 80, haşiye 163.
- (18) Gerdizi, Zeynu'l-ahbar, yay. Abd al-Hay Habibi, Kabil, 1324, s. 265-266, 279.
- (19) İbn Hurdadbih, Neviket'i Türgeş Hakanının şehrinde (Ordu?) 4 fersah ötede göstermektedir. kitabul Mesalik ve'l Memalik, yay. M.J.De Coeji (BGA VI), Leiden, 1889, s. 29.
- (20) Kumberket, Hudud al-alam'da geçen Karluklara ait olan "Kerminketh" adındaki büyük köye tekabül edebilir. Kaynağa göre "Kénrminketh", kendilerine "Laban" denilen az sayıda Karluğun yaşadığı büyük bir köydür ve her taraftan gelen tüccarlar burada otururlar. s. 82; Ayrıca Qudama b. Cafer'in zikretmiş olduğu كسر مروا adlı yerin Kumberket'in değişik bir yazılışı olsa gerektir. V.Minosky, The Regions of the world, s. 298, haşiye 1.
- (21) V.Minosky'e göre Cil, Cul ile aynı yerdir. s.292; V.Barthold "Cul" kelimesinin belki Türkçe çöl (bozkır)'dan geldiğini ve buranın muhtemelen bugünkü Alamedin köyünün yerinde olduğunu ileri sürmektedir. Four studies on The History of Central Asia, Leiden 1962, s. 88; Ayrıca bazı bilginler bu şehri Pişpek'in batısında yer alan Çola-Kazak harabeleri ile bir tutmaktadırlar. B. Ögel, İslamiyetten önce Türk Kültür Tarihi, Ankara, 1962, s. 323.
- (22) Tonil (Tong), bir köy olup, Isıg Göl'ün yakınında Çigil ve Karluk sınırındaki dağlar arasında bulunmaktadır. Halkı cesur ve cengaverdir. Hudud al-alam, s. 82-83; Mucmel ut-tevarih ve 'l-kısa'sta Türkün dört oğlundan birinin ismi Totil olarak kaydedilmiştir. Turkestan 1, s.19; Ayrıca Şecere-i Terakime'de bu ad Tütek şeklinde geçmektedir. s.11. Bu kaynaklarda geçen Tonil, Totil ve Tütek, Gerdizi'deki Tun(Tong) karşılığında kullanılmış olsalar gerektir; V.Barthold, Tong'un bugünkü Ton olduğunu ve buranın Isıg Göl'ün güney batısında yer aldığını söylemektedir. V.Minorsky, The Regions of the world, s. 292
- (23) V.Barthold, bu ismi Orhun Kitabelerinde geçen Az Bođun ile karşılaştırmaktadır. V. Minorsky, The Regions of the world, s.302.

Orada 20.000 kişilik Suyan⁽²⁴⁾ adlı bir köy vardır ve bu köye yakın bir yerde Yabgu'nun kardeşinin oturduğu Bekliğ⁽²⁵⁾ köyü bulunmaktadır. Yabgu'nun kardeşinin 500 askeri vardır. Ancak ihtiyaç durumunda etrafından 3.000⁽²⁶⁾ süvari toplanırdı. Bu köye yakın 7.000 nüfuslu bir köy daha vardır ki Dihkanına (beyine) Beden Sanku denilirdi. Köyün yakınlarında bir nehir vardır. Nehir geçildikten sonra Çiğil Türklerinin çadır ve keçeden yapılmış kulübeleri görülürdü.

Kaşgarlı'ya göre Çiğil üç Türk oymağının adıdır.

1- Göçebe olup, Barsgan ötesinde bir şehir olan Kuyas'ta (Kuyas) yaşayanlar⁽²⁷⁾. İli Nehri'nin güneyinde yer alan Kuyas, Moğal devrinde Çağatay'ın başşehri olmakla ün kazanmıştır⁽²⁸⁾. Kuyas, Türkçede "Güneşin şiddetle vurması" demektir⁽²⁹⁾. Aynı müellif, Kuyas'tan ili'ye akan iki dere denmektedir, bunlardan ilkinde Küçük Keykan, ikincisine Ulu Keykan denildiğini yazmaktadır⁽³⁰⁾. Ayrıca Kaşgarlı, Çiğil ve Tuhsi ülkelerinde Kuyas adında üç kale bulunduğunu kaydetmektedir. Bunlar Sabliğ Kuyas, Üring Kuyas ve Kara Kuyas'tır⁽³¹⁾.

2- Çiğillerin bir kolu da Taraz'ın yakınında bulunan "Çiğil" kasabasında otururlardı⁽³²⁾. Bunlar el-Mukaddesi'nin kaydettiği Taraz'dan bir bağırım mesafede Çiğil kasabasında yaşayan Çiğillerdir.

3- Kaşgar'da bulunan bir takım köylerde oturan halka da Çiğil denilir⁽³³⁾.

(24) V.Minorsky, Gerdizi'de geçen Suyan'ın nüfusunu yanlış okuyarak 1.000 kişi yazmıştır. The Regions of the world, s.298.

(25) Bekliğ köyü Hudud al-alam'da Beglilig şeklinde geçmektedir. Bu kaynağa göre Beglilig büyük bir köydür. Buraya Soğdca S-m-kna (?) denilir. Dihkanı Yinal Berkin (Yinal Bek Tegin)'dir. Onun 3.000 askeri vardır. The Regions of the world, s.99.

(26) V. Minorsky, Gerdizi'nin belirttiği sayıyı yanlış okuyarak 1.000 kişi olarak belirtmiştir. s.298.

(27) Kaşgarlı I, s.330

(28) V.Barthold, Orta Asya Türk Tarihi hakkında Dersler, yayına hazırlayanlar: K. Y. Koprman, İ.Aka, ankara, 1975, s. 101.

(29) Kaşgarlı III, s. 129.

(30) Kaşgarlı III, s. 132.

(31) Kaşgarlı III, s. 129.

(32) Kaşgarlı I, s. 330.

(33) Kaşgarlı I, s. 330.